

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Історичний факультет
кафедра архівознавства, спеціальних історичних та правознавчих дисциплін.

Дипломна робота

Бакалавра

з теми: **Радянсько-німецькі переговори. Укладання пакту Молотова-Ріббентропа**

Виконав: студент 4 курсу
Ist1-B15 з групи
спеціальності 014 Середня освіта
(Історія)
заочної форми навчання
Куцаня Володимира Володимировича

Керівник: **Адамовський В.І.**
кандидат історичних наук, доцент
кафедри архівознавства, спеціальних
історичних та правознавчих дисциплін.

Рецензент:

ЗМІСТ

Вступ	3
Розділ 1. Історіографія і джерельна база дослідження	6
1.1. Огляд джерел	
1.2. Історіографія дослідження	
Розділ 2. Причини і передумови радянсько-німецьких переговорів	17
2.1. Міжнародна політика німецької дипломатії у 1930-их рр.	
2.2. Радянсько-німецьке зближення напередодні укладення договору.	
Розділ 3. Зміст та умови пакту Молотова-Ріббентропа	29
3.1. Радянсько-німецький договір про ненапад	
3.2. Договір про дружбу і кордони	
Розділ 4. Наслідки укладання радянсько-німецького пакту	43
4.1. Міжнародно-правова та історична оцінка договору	
4.2. Геополітичні та територіальні наслідки укладання угоди	
Висновки	54
Список використаних джерел та літератури	56

ВСТУП

Актуальність дослідження. У формуванні історичної пам'яті народів особлива роль належить війнам, оскільки саме вони роблять визначальний вплив на збереження індивідуальних і колективних спогадів. Війна стає поворотним пунктом як в житті окремого індивіда, так і всього суспільства, розділяючи існування на «до війни» і «після війни». Вона являє собою своєрідний «шлюз спогадів», оскільки згодом всі події оцінюються через її призму.

Ключовою подією в історії ХХ ст. стала Друга світова війна. Жодна інша тема не є настільки болючою для істориків і громадськості відразу декількох держав, керівники яких брали політичні рішення загальносвітового значення в кінці 1930-х – початку 1940-х рр.

Війна залишила багато болючих питань. Для кожного народу ці питання виявилися різними, і процес їх осмислення має свої характерні риси. Для країн пострадянського простору – це питання про причини поразки на початковому етапі Великої Вітчизняної війни, про винуватців війни. Для Німеччини – про те, як двічі в ХХ ст. одна з найбільш цивілізованих націй привела світ на грань катастрофи. Для Великобританії, США і Франції – яка роль політики умиротворення і умиротворителів в розв'язанні Другої світової війни? Для України, Польщі та країн Балтії – чи був можливий інший варіант розвитку подій в 1939-1940 рр.?

Пошук відповідей на подібні питання триває вже довгі роки. При цьому у всіх згаданих вище країнах процес осмислення здійснювався по своїй траєкторії, в різних умовах, і був схильний до впливу як поточної політичної кон'юнктури, так і ментальних практик, особливостей історичної пам'яті, геополітичних тенденцій. Загальним для всіх був тільки одне питання: чим була війна зумовлена? У пошуках відповіді на нього вчені знову і знову поверталися до аналізу міжнародної політичної ситуації весни

літа 1939 г. Однією із ключових векторів міжнародної взаємодії в цей період були радянсько-німецькі відносини. Зрив англо-франко-радянських переговорів, радянсько-німецьке зближення з травня 1939 р. до підписання пакту про ненапад 23 серпня 1939 р наступні радянсько-німецькі домовленості – одні з головних наукових проблем, інтерес до яких і в даний час не слабшає, більш того –набуває нового політичного забарвлення: вже не самі документи, а історія їх інтерпретації стає об'єктом вивчення і суперечок.

Об'єктом дослідження є комплекс геополітичних та соціально-економічних проблем що призвели до радянсько-німецьких відносин кінця 30-х рр. ХХ ст.

Предметом дослідження стали радянсько-німецькі переговори і укладення двосторонніх міждержавних договорів у 1939 р. та їх наслідки.

Мета дослідження на основні наявних джерел та літератури дослідити причини політичного зближення СРСР та Німеччини навесні-влітку 1939 р.; показати умови укладення, суть наслідки радянсько-німецьких домовленостей серпня-вересня 1939 р.

Об'єкт, предмет і мета дослідження відповідно визначили наступні **завдання:**

- узагальнити та охарактеризувати існуючі джерела та наукову літературу, що стосуються теми дослідження;
- визначити і розглянути основні зовнішньополітичної активності СРСР і Німеччини напередодні розв'язання Другої світової війни;
- охарактеризувати зміст двосторонніх договорів 1939 р. і таємних протоколів до них;
- дати історико-правову оцінку радянсько-німецьких угод передодня війни;
- з'ясувати історичне значення, геополітичні і територіальні наслідки пакту Молотова-Ріббентропа.

Методологічну основу дослідження складають принципи історизму та наукової об'єктивності, а також порівняльного аналізу об'єктивних даних та

статистичної фактології. Це дало можливість максимально наближено розкрити хід воєнних дій та їх вплив на морально-психологічну і пояснити соціальну поведінку людини і суспільства у воєнний час.

Практичне значення. Фактичний матеріал та основні результати дослідження можуть бути використані для написання праць з історії Другої світової війни, відповідних розділів з історії України, Польщі, підготовки тематичних виставок.

Структура дослідження. Дипломна робота складається зі вступу, чотирьох розділів (восьми параграфів), висновків і списку використаних джерел та літератури.

ВИСНОВКИ

Політична ситуація, що склалася на міжнародній арені 1939 р. та вплинула на укладення та зміст радянсько-німецьких угод, беруть свій початок у давньому невдоволенні Німеччини та Радянської Росії у зв'язку з Версальським післявоєнним устроєм 1919 р. Названі обставини й лягли в основу радянсько-німецької співпраці (передусім військової) 1921-1933 рр., що суперечили нормам Версальського мирного договору.

У 1939 р., з ініціативи радянського уряду, СРСР і Німеччині порівняно легко вдалося, незважаючи на шестирічний період взаємного інформаційно-політичного протистояння, повернутися до проведення дружньої політики, що спиралася все на той же фундамент спільних інтересів: обопільне невдоволення Польщею і Версалем.

Радянсько-німецький договір про ненапад від 23 серпня 1939 р. був укладений для того, щоб дозволити Гітлеру напасти в Польщу, забезпечивши йому при цьому тил на сході і свободу рук на заході, що означало другу світову війну. Керівництво Радянського Союзу повністю усвідомлювало це. Всупереч поширеній думці про те, що радянсько-німецький договір про ненапад являв собою типовий договір про ненапад або нейтралітет, складений в класичному стилі (це думка була виражена також і в постановленні З'їзду народних депутатів СРСР від 25 грудня 1989 р. про політичну і правову оцінку названої угоди), аналіз договору дає підстави говорити про протилежні висновки.

Зміст радянсько-німецького пакту помітно розходився з договірною практикою СРСР і порушував низку міжнародних зобов'язань радянського уряду. Відсутність у договорі пункту про автоматичне розірвання пакту в разі нападу однієї із сторін на третю державу (такий пункт існував у всіх раніше укладених Радянським Союзом з іншими державами пактах про ненапад), так само як і той факт, що передбачене договором прагнення сторін не надавати

підтримки нападаючій державі (зобов'язання дотримуватись нейтралітету) не обумовлювалось миролюбними прагненнями країн учасниць.

Завзяте і вперте заперечення в СРСР протягом більше сорока років факту існування секретних радянсько-німецьких протоколів було викликано тим, що після закінчення війни в Європі, як радянські, так і німецькі оригінали названих домовленостей опинилися в Москві і зберігалися в «Особливій папці» ЦК КПРС. Таким чином, Москва виявилася єдиним зберігачем оригіналів секретних радянсько-німецьких угод 1939-1941 р., і про це було відомо всім радянським лідерам від Сталіна до Горбачова. Останній, поставив свій підпис під постановою З'їзду народних депутатів, де констатувалось, що оригінали протоколу від 23 серпня 1939 р. «не виявлено ні в радянських, ні в зарубіжних архівах», тим самим підтвердив завідомо неправдиві висновки Комісії З'їзду.

Оскільки міжнародне право не передбачає ні умовного або безумовного, ні повного або неповного нейтралітету, то надання будь-якої військової допомоги одного з воюючих держав (а саме таку допомогу надавав радянський уряд після вересня 1939 р. воюючій Німеччині) несумісне з даним статусом. Перерахованих у роботі фактів досить, щоб спростувати міф про нейтральний статус СРСР у період з 1 вересня 1939 р. по 22 червня 1941 р.

Лінія радянсько-німецького кордону, встановлена договором між СРСР і Німеччиною про дружбу і кордон від 28 вересня 1939 р. і більш детального регламентована додатковим протоколом до нього, підписаною 4 жовтня 1939 р. аж ніяк не повторювала – всупереч ще одному достатньо поширеному твердженню етнографічно обумовленої лінії Керзона.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

1. Беседа с т. Сталиным в присутствии гг. Молотова и Жданова от 7 сентября 1939 г. (Запись Г. Димитрова) // Фирсов Ф. И. Архивы Коминтерна и внешняя политика СССР в 1939-1941 гг. // Новая и новейшая история. 1992. №6. С.
2. Германский посол в Москве – в МИД Германии. Телеграмма №317 от 10 сентября 1939 г. // СССР-Германия. Т. 1. С. 87.
3. Германский посол в Москве – в МИД Германии. Телеграмма №350 от 14 сентября 1939 г. // Там же. С. 90.
4. Германский посол в Москве – в МИД Германии. Телеграмма №442 от 25 сентября 1939 г. // СССР-Германия. Т. 1. С. 105-106.
5. Год кризиса 1938–1939: Документы и материалы Т. 2. URL: http://katyn-books.ru/archive/year/God_krizisa_1t_2t.htm
6. Договор, заключенный СССР и Германией в Берлине 24 апреля 1926 года. URL: www.mgimo.ru/study/faculty/mo/keuroam/docs/210929.
7. Договор о ненападении между Германией и Советским Союзом 23 августа 1939 г. URL: http://www.hrono.info/dokum/193_dok/1939ru_ge.html.
8. Документы внешней политики СССР, т. 22, кн. 1. 1 января – 31 августа 1939 г. Москва: Международные отношения, 1992. 712 с.
9. Документы о советско-германских отношениях 1939 г. // Международная жизнь. 1989. №9. С. 3-20.
10. Дополнительный протокол между Союзом ССР и Германией от 4 октября 1939 г. // Документы внешней политики. 1939. Т. XXII. В 2 кн. Кн. 1. Январь-октябрь. Москва: Международные отношения, 1992. С. 154-157.
11. Закон СССР от 20 августа 1938 г. «О порядке ратификации и денонсации международных договоров СССР» // Образование и

- развитие Союза ССР. М.: Международные отношения, 1973. С. 178-179.
12. Закон СССР от 1 ноября 1939 г. «О включении Западной Украины в состав Союза ССР с воссоединением ее с Украинской ССР» // Образование и развитие Союза ССР. Москва: Международные отношения, 1973. С. 287-289.
13. Закон СССР от 2 ноября 1939 г. «О включении Западной Белоруссии в состав Союза ССР с воссоединением ее с Белорусской ССР» // Образование и развитие Союза ССР. Москва: Международные отношения, 1973. С. 291-293.
14. Заявление советского правительства от 30 августа 1939 г. // Внешняя политика СССР. Сб. док. Т. IV. Москва, 1946. С. 17-18.
15. Секретный дополнительный протокол к договору о ненападении между Германией и Советским Союзом 23 августа 1939 г. // Международная жизнь. 1989. № 9. С. 21-23.
16. Оглашению подлежит: СССР–Германия: 1939–1941: Документы и материалы / Сост. Ю. Фельштинский. Москва: Московский рабочий, 1991. 367 с.
17. Поездка В. М. Молотова в Берлин в ноябре 1940 г. // Новая и новейшая история. 1993. №5. С. 24-32.
18. Прибалтика и геополитика (1935-1945): Рассекреченные документы Службы внешней разведки Российской Федерации / [сост. Л. Ф. Соцков]. Москва: РИПОЛ классик, 2009. 464 с.
19. Секретные документы из особых папок // Вопросы истории. 1993. № 1. С.
20. Советско-германский договор о дружбе и границе от 28 сентября 1939 г. URL: http://ru.org/wiki/Договор_о_дружбе_и_границе_между_СССР_и_Германией.
21. Советско-германские документы 1939-1941 гг. Из архива ЦК КПСС // Новая и новейшая история. 1993. №1. С. 17-28.

22. СССР-Германия. 1939-1941. В 2-х т. Док. и материалы о советско-германских отношениях. Т. 1. Вильнюс: Телекс, 1989. 194 с.

II. Література

23. Бережков В. М. Страницы дипломатической истории. Москва: Международные отношения, 1982. 616 с.
24. Волков С.В., Емельянов Ю.В. До и после секретных протоколов. Москва: Международные отношения, 1990. 222 с.
25. Волкогонов Д. А. Триумф и трагедия. Политический портрет И. В. Сталина. В 2 кн. Барнаул: Б.в., 1990. 267 с.
26. Горлов С. А. Советско-германский диалог накануне пакта Молотова. Риббентропа. 1939 // Новая и новейшая история. 1993. №4. 34-48.
27. Горьков Ю. А. Готовил ли Сталин упреждающий удар против Гитлера в 1941 году // Новая и новейшая история. 1993. №3. С. 17-29.
28. Готовил ли СССР превентивный удар? // Военно-исторический журнал. 1992. №1. С. 3-8.
29. Гуменюк Т.І. Пакт Молотова-Риббентропа: історико-правовий аспект // Право. 2011. №4. С. 171-177.
30. Дерев'янка С.М., Гуменюк Т.І. 1939 рік у долі західноукраїнських земель: стереотипи історіографії та пошук нових підходів // Галичина. 2001. № 5-6. С.405-408.
31. Дюков А. «Пакт Молотова-Риббентропа» в вопросах и ответах. Москва: Историческая память, 2009. 176 с.
32. Иванов В. Канун катастрофы. URL: books.google.com.ua/books?id=3dYdVQAAQBAJ&pg
33. Кен О., Рупасов А. Москва и страны Балтии: Опыт взаимоотношений, 1917-1939 гг. // Страны Балтии и Россия: общества и государства. Москва, 2002. С. 168-180.
34. Киселев В. Н. Упрямые факты начала войны // Военно-исторический журнал. 1992. №2. С. 115-121.

35. Кульчицький С.В. Коли і як відбулося возз'єднання Західної України з УРСР // Український історичний журнал. 2009. №5. С. 121-199.
36. Литвененко К.О. Міжнародно-правова оцінка пакту Молотова-Ріббентропа // Часопис Київського університету права. 2013. № 3. С. 404-407.
37. Макаруч В.С. Державно-територіальний статус західноукраїнських земель у період Другої світової війни (1939-1945 рр.): історико-правове дослідження. Київ, 2007. С. 210-221
38. Марущенко О. Основні тенденції сучасної вітчизняної історіографії Другої світової війни // Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ століття. Т.1. Київ, 2010. С.83-142.
39. Медведев Р.А. Дипломатические и военные просчеты Сталина в 1939-1941 гг. // Новая и новейшая история. 1989. № 4. С.140-164.
40. Мельтюхов М.И. 17 сентября 1939: Советско-польские конфликты, 1918-1939. Москва: Вече, 2009. 640 с.
41. Мельтюхов М. Упущенный шанс Сталина. Советский Союз и борьба за Европу: 1939–1941. Документы. Факты. Суждения. Москва: Вече, 2000. 175 с.
42. Мюллерсон Р.А. Советско-германские договоренности 1939 г. в аспекте международного права // Советское государство и право. 1989. № 9. С. 102-113.
43. Наджафов А. Г. Дипломатия США и советско-германские переговоры 1939 г. // Новая и новейшая история. 1992. №1. С. 28-40.
44. Наджафов Д.Г. Советско-германский пакт 1939 года и его исторические последствия // Вопросы истории. 2006. № 12. С. 74-85.
45. О военных преимуществах «первоочередного разгрома прибалтов». Показания маршала Тухачевского // Военно-исторический журнал. 1991. №9. С. 61-66.

46. Павлов Н.В. Внешняя политика третьего рейха (1933-1945) // MGIMO.ru. 2012. Январь. URL: www.mgimo.ru/study/faculty/mo/keuroam/docs/210929.
47. Переговоры военных миссий СССР, Англии и Франции в Москве в августе 1939 г. // Международная жизнь. 1959. № 3. С. 152-164.
48. Прибылов В. И. Тринадцать дней в августе 1939-го // Военно-исторический журнал. 1989. №8. С. 32-40.
49. Пронин А.А. Советско-германский договор о ненападении // Международный исторический журнал. 2002. № 20. С.
50. Пронин А.А. Советско-германские соглашения 1939 г.: Истоки и последствия. Екатеринбург, 1998 188 с.
51. Пронь С.В. «Мій кращий друг... Ріббентроп» (пакт 23 серпня 1939 року: зрада, дипломатія перемога, поразка...) // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. Серія: Історія. 2014. Т. 241. Вип. 229. С. 63-68.
52. Рамазанов Ш.Ш. Зовнішня політика Радянського союзу у міжвоєнний період (1930-ті – початок 1940-х років) // Сторінки історії: збірник наукових праць. Вип. 44. Київ: НТУУ «КПІ», 2017. С. 106-123.
53. Рамазанов Ш. Ш. Новий погляд на події передвоєнного часу: дискусії у сучасній історичній науці // Сторінки історії. Збірник наукових праць. Вип. 40. Київ : НТУУ «КПІ», 2015 С. 129-138.
54. Рамазанов Ш. Ш., Ігнатова Л.Р. Пакт Молотова-Ріббентропа, його роль у розв'язанні Другої світової війни // Університет. Історико-філософський журнал. 2011. № 5. С. 18-26.
55. Рамазанов Ш. Ш., Ігнатова Л.Р., Лебедев І.К. Причини та винуватці розв'язання Другої світової війни у висвітленні сучасних дослідників // Сторінки історії. Збірник наукових праць. Вип. 31. Київ: ІВЦ Видавництво «Політехніка», 2010 С. 135-147.

- 56.Рамазанов Ш. Ш., Ігнатова Л.Р. Сучасна історіографія у пошуках відповіді на питання: хто винен у розв'язанні Другої світової війни // Університет. Історико-філософський журнал. 2011. № 2. С. 79-90.
- 57.Рамазанов Ш. Ш., Ігнатова Л.Р. СРСР – Німеччина: хто планував розпочати війну? // Сторінки історії. Збірник наукових праць. Вип. 35. Київ: НТУУ «КПІ», 2013 С. 172-189.
- 58.Севостьянов П.П. Перед великим испытанием. Внешняя политика СССР накануне Великой Отечественной войны. Сентябрь 1939 г. – июнь 1941 г. Москва: Международные отношения, 1981. 367 с.
- 59.Семиряга М.И. Советско-германские договоренности в 1939 – июне 1941 гг.: Взгляд историка. // Советское государство и право. 1989. № 9. С. 90-107.
- 60.Семиряга М.И. Тайны сталинской дипломатии: 1939-1941. Москва: Высшая школа, 1992. 303 с.
- 61.Сергеева Г. Документы и материалы кануна второй мировой войны // Новая и новейшая история. 1982. № 4. С.156-162.
- 62.Случ С.З. Внешнеполитическая стратегия Гитлера в 1939 г. и Советский Союз // Международный кризис 1939-1941 гг.: от советско-германских договоров 1939 г. до нападения Германии на СССР. Москва, 2006. С. 76
- 63.Случ С.З. Советско-германские отношения в сентябре-декабре 1939 года и вопрос о вступлении СССР во Вторую мировую войну // Отечественная история. 2000. № 5-6. С. 84-92.
- 64.Случ С.З. Экономическое сотрудничество германского рейха и Советского Союза в 1939-1941 годах // Отечественная история. 1995. №3. С. 2-12.
- 65.Сорокин А.Н. Пакт Молотова-Риббентропа: основные направления изучения в современной историографии ФРГ // Вестник СПбГУ. 2015. Вып. 2. С. 15-32.

66. Трубайчук А.Ф. Німецько-радянський договір про дружбу і кордон 1939 // Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т. / Редкол.: Л. В. Губерський (голова) та ін. Київ: Знання України, 2004. Т. 2. С. 412-413.
67. Безыменский Л.А. Гитлер и Сталин перед схваткой. Москва: Вече, 2000. 344 с.
68. Международный кризис 1939–1941 гг.: От советско-германских договоров 1939 г. до нападения Германии на СССР. Москва: Международные отношения, 2006. 588 с.
69. Фляйшхауэр И. Пакт. Гитлер, Сталин и инициатива германской дипломатии. 1938-1939 / Пер. с нем. Москва: Прогресс, 1990. 480 с.
70. Чубарьян А. О. В преддверии второй мировой войны // Открывая новые страницы: Междунар. вопросы: события и люди. Москва: Международные отношения, 1989. С. 270-284.
71. Шабанова В.Є. Пакт Ріббентропа-Молотова. Цікаві факти про радянсько-німецькі переговори. URL: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-hum/all-hum-2017/paper/download/1797/1455>.
72. Якушевский А. С. Советско-германский договор о ненападении: взгляд через годы // Страницы истории советского общества: факты, проблемы, люди. Москва: Международные отношения, 1989. С. 53-66.